

УДК 343.148

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.5.13>

ДОСУДОВЕ РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ В УКРАЇНІ: СТАНДАРТИ, РИЗИКИ ДЛЯ ОСОБИСТОГО ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я

Лабенок А.О.,
студентка магістратури, 1 курс,
Національний університет «Чернігівська політехніка»

Осипенко І.П.,
старший викладач
кафедри кримінального права та правосуддя,
Національний університет «Чернігівська політехніка»

Лабенок А.О., Осипенко І.П. Досудове розслідування воєнних злочинів в Україні: стандарти, ризики для особистого життя і здоров'я.

Досудове розслідування воєнних злочинів є одним із найважливіших етапів у забезпеченні правосуддя та дотримання міжнародних стандартів прав людини. В Україні ця сфера набула особливого значення через тривалі бойові дії та численні порушення норм міжнародного гуманітарного права. Воєнні злочини, скоєні під час війни, мають значний вплив на життя мирного населення, руйнують суспільний лад і створюють виклики для правової системи держави. У статті детально розглядаються основні стандарти досудового розслідування воєнних злочинів, які забезпечують об'єктивність, незалежність, прозорість та ефективність процесу. Особливий акцент зроблено на важливості дотримання прав усіх учасників процесу — потерпілих, свідків, підозрюваних і обвинувачених — у відповідності до міжнародних зобов'язань України. Окрему увагу приділено ризикам, які виникають для особистого життя і здоров'я учасників досудового розслідування, зокрема слідчих, прокурорів, експертів та свідків. Фізичні загрози, як-от прямі акти насильства чи залякування, є серйозним викликом для ефективності роботи правоохоронних органів. Психологічний стрес, пов'язаний із роботою з травматичними матеріалами та тиском громадськості, може призводити до професійного вигорання. Інформаційні атаки та кіберзагрози, спрямовані на дискредитацію учасників процесу або порушення цілісності доказів, становлять додаткову небезпеку. Відзначається потреба впровадження спеціалізованих програм захисту, включаючи фізичну охорону, забезпечення конфіденційності даних, юридичну підтримку та психологічну допомогу. Аналіз актуальної практики розслідування воєнних злочинів в Україні демонструє як досягнення, так і прогалини. Українські правоохоронні органи активно співпрацюють із міжнародними партнерами, такими як Міжнародний кримінальний суд, що дозволяє запозичувати передовий досвід і вдосконалювати процедури. Однак відсутність чіткої нормативної бази та недостатня технічна оснащеність слідчих органів ускладнюють процес. Зокрема, потребують удосконалення механізми збору, збереження та перевірки доказів, а також інтеграції сучасних технологій для їхньої обробки. На основі аналізу пропонуються рекомендації щодо підвищення ефективності досудового розслідування воєнних злочинів.

Ключові слова: досудове розслідування, воєнні злочини, міжнародні стандарти, права людини, захист учасників, ризики, правосуддя.

Labenok A.O., Osypenko I.P. Pre-trial investigation of military crimes in Ukraine: standards, risks for a special life and health.

Pre-trial investigation of war crimes is one of the most important stages in ensuring justice and compliance with international human rights standards. In Ukraine, this area has acquired particular importance due to prolonged hostilities and numerous violations of international humanitarian law. War crimes committed during the war have a significant impact on the lives of civilians, destroy social order and create challenges for the legal system of the state. The article examines in detail the main

standards of pre-trial investigation of war crimes, which ensure objectivity, independence, transparency and efficiency of the process. Particular emphasis is placed on the importance of respecting the rights of all participants in the process – victims, witnesses, suspects and accused – in accordance with Ukraine’s international obligations. Special attention is paid to the risks that arise for the personal life and health of participants in the pre-trial investigation, in particular investigators, prosecutors, experts and witnesses. Physical threats, such as direct acts of violence or intimidation, are a serious challenge to the effectiveness of law enforcement agencies. Psychological stress associated with working with traumatic materials and public pressure can lead to professional burnout. Information attacks and cyber threats aimed at discrediting participants in the process or violating the integrity of evidence pose an additional danger. The need to implement specialized protection programs is noted, including physical protection, ensuring data confidentiality, legal support and psychological assistance. An analysis of the current practice of investigating war crimes in Ukraine demonstrates both achievements and gaps. Ukrainian law enforcement agencies actively cooperate with international partners, such as the International Criminal Court, which allows borrowing best practices and improving procedures. However, the lack of a clear regulatory framework and insufficient technical equipment of investigative bodies complicate the process. In particular, mechanisms for collecting, preserving and verifying evidence, as well as the integration of modern technologies for their processing, require improvement. Based on the analysis, recommendations are proposed to improve the efficiency of pre-trial investigations of war crimes.

Key words: pre-trial investigation, military atrocities, international standards, human rights, protection of participants, risks, justice.

Постановка проблеми. Воєнні злочини, які вчинюються внаслідок сучасних збройних конфліктів, становлять серйозну загрозу міжнародному правопорядку та гуманітарним принципам. В Україні, яка тривалий час зазнає наслідків військової агресії, питання ефективного розслідування таких злочинів стало критично важливим. З одного боку, досудове розслідування має забезпечити притягнення винних до відповідальності, з іншого – захистити права потерпілих і свідків, відповідно до міжнародних стандартів. Проте на практиці система розслідування воєнних злочинів стикається з численними викликами. Серед них – недосконалість нормативно-правової бази, обмеженість ресурсів, недостатній рівень підготовки слідчих і прокурорів, відсутність чітких механізмів співпраці з міжнародними інституціями. Особливої уваги потребує захист осіб, залучених до процесу розслідування, адже вони стикаються з фізичними загрозами, психологічним тиском та іншими ризиками, які впливають на їхнє особисте життя і здоров’я. Таким чином, постає необхідність аналізу існуючих проблем досудового розслідування воєнних злочинів, оцінки ризиків, пов’язаних із участю в цьому процесі, та розробки ефективних механізмів їх подолання відповідно до найкращих світових практик.

Метою дослідження є аналіз особливостей досудового розслідування воєнних злочинів в Україні з урахуванням міжнародних стандартів, ідентифікація основних ризиків для особистого життя і здоров’я учасників процесу, а також розробка рекомендацій щодо вдосконалення механізмів розслідування та забезпечення ефективного захисту залучених осіб.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика досудового розслідування воєнних злочинів у сучасних умовах розглядається як у національному, так і міжнародному контексті. Міжнародне право пропонує ґрунтовну нормативну базу, що охоплює Женевські конвенції 1949 року [5], Римський статут Міжнародного кримінального суду (МКС) [4], а також численні резолюції ООН і практику міжнародних трибуналів. В Україні питання розслідування воєнних злочинів стало актуальним після початку збройного конфлікту на сході країни у 2014 році. Основними нормативно-правовими актами, що регулюють цю сферу, є Кримінальний кодекс України (далі – КК) [1], Кримінальний процесуальний кодекс України та Закон України «Про національну безпеку України». Водночас, чинне законодавство має низку прогалин, зокрема щодо класифікації воєнних злочинів, визначення юрисдикції та механізмів співпраці з міжнародними організаціями. Науковці та практики також приділяють значну увагу окремим аспектам цієї проблематики, зокрема: О. Дуфенюк [7], А. Козьменко [8], В. Лебідь, Є. Крапивін, О. Кравчук [9], В.В. Тимошко [10] та інші науковці.

Попри наявність теоретичних розробок, проблема досудового розслідування воєнних злочинів в Україні залишається недостатньо дослідженою у контексті інтеграції міжнародних стандартів та захисту прав учасників процесу. Це вимагає подальшого аналізу існуючої практики та розробки комплексних рекомендацій для її вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Воєнні злочини є серйозними порушеннями міжнародного гуманітарного права, а їх розслідування повинно відповідати високим стандартам.

Воєнний злочин – порушення законів та звичаїв війни. Воєнні злочини належать до сфери виключно міжнародного кримінального права. Загальний перелік воєнних злочинів закріплений у Статуті Міжнародного кримінального суду (Римський статут) [4]. Згідно з Женевськими конвенціями [5] та Римським статутом Міжнародного кримінального суду (МКС) [4], ключовими принципами розслідування воєнних злочинів є незалежність, неупередженість, об'єктивність та ефективність.

З початком військової агресії проти України розслідування воєнних злочинів стало важливим елементом боротьби за справедливість. Воєнні злочини під час війни росії проти України мали місце від самого початку повномасштабної війни 24 лютого 2022 року [2]. Згідно даних Офісу Генерального прокурора України, в провадженні перебувають понад 133 тис. справ про воєнні злочини росії. Зафіксовані чисельні випадки руйнувань житлової інфраструктури, вбивств мирних жителів та мародерства з боку російських військових на захопленій українській території [6].

Попри відсутність законодавчого визначення воєнних злочинів, в КК України [1] наведено деякі воєнні злочини: а) мародерство (стаття 432 КК); б) насильство над населенням у районі воєнних дій (стаття 433 КК); в) погане поводження з військовополоненими (стаття 434 КК); г) незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання ними (стаття 435 ККУ);

Згідно ст. 438 КК України «Воєнні злочини» – це жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій - караються позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років. Ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель людини, - караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі [1]. Варто зауважити, що до воєнних злочинів не застосовуються строки давності притягнення до кримінальної відповідальності [3].

Всі воєнні злочини реєструються та розслідуються Службою безпеки України, Національною поліцією України, Державним бюро розслідувань та органами прокуратури (Офісом Генерального прокурора та обласними прокуратурами). В цих органах правопорядку існують спеціалізовані підрозділи, в яких слідчі повний робочий час витрачають на роботу саме з міжнародними злочинами, а в прокуратурі існує Департамент протидії злочинам, вчиненим в умовах збройного конфлікту Офісу Генерального прокурора і спеціалізовані підрозділи в дев'яти обласних прокуратурах загальною чисельністю понад 200 осіб [8, с. 24].

Між органами досудового розслідування відбувається координація з боку органів прокуратури як органу, що здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням. Це дозволяє уникнути дублювань зусиль, підсилити й розмежувати компетенції різних органів розслідування для того, щоб не виконувати одну й ту саму роботу. Крім того, налагоджено обмін інформацією, щоб слідчі та прокурори чітко знали про наявність та обсяг інформації, які бази даних і реєстри ведуться внаслідок економії часу на її пошуки.

Розслідування військових злочинів у XXI столітті мають свої особливості через швидкий розвиток технологій. По-перше, популярність смартфонів, планшетів та інших пристроїв, розвиток цифрових ЗМІ та соціальних мереж як каналів поширення інформації зробили можливим ведення прямої онлайн-трансляції подій та використання мультимедійних доказів для підтвердження фактів. По-друге, розвиток новітніх технологій і мереж спостереження дозволяє здійснювати дистанційний моніторинг об'єктів, визначати їх географічне розташування, вивчати їх структуру, характеристики, прогнозувати (цифрові записи камер спостереження, супутникові картографічні фотографії, дані GPS-приймачів і т.д.). По-третє, цифровізація криміналістичної, судово-експертної діяльності, використання дронів, 3D-сканерів, мобільних ДНК-лабораторій, професійного програмного забезпечення та інноваційні лабораторні інструменти дозволили отримати унікальні докази, високоточну та швидкісну обробку даних. Такий підхід надає можливість змодельовати ситуації, мінімізувати помилки та усунути суб'єктивізм у процесі формування доказової бази кримінального провадження. По-четверте, змінюється вся модель кримінального провадження,

оскільки система кримінального судочинства зазнає трансформації під впливом останніх тенденцій. Хоча в цьому плані ще багато роботи, дистанційні процесуальні дії можливі вже сьогодні, адже цифрові докази визнано прийнятними та планується перехід на електронний документообіг і віртуальний діалог між органами досудового розслідування, прокуратури та суду, віртуальний діалог між суб'єктами процесуальної діяльності [7, с. 53].

Також важливим кроком для забезпечення прозорості та ефективності кримінального провадження в Україні є створення ресурсу warcrimes.gov та його інтеграція у процес досудового розслідування воєнних злочинів під час війни росії проти України. Офіс Генерального прокурора разом з українськими та міжнародними партнерами створив ресурс warcrimes.gov для належного документування воєнних злочинів та злочинів проти людяності, скоєних російською армією в Україні. На цьому сайті відбувається збір доказів щодо скоєння воєнних злочинів російською армією в Україні. Громадяни України можуть залишити заявку на сайті, вказати порушення із зазначенням точного місця та всіх деталей, завантажити фото/відео. Даний ресурс гарантує захист інформації та безпеку громадян [11].

Існує професійна дискусія стосовно спроможності українських суддів якісно здійснювати переслідування за міжнародні злочини. Найбільше критики лунало від юристів-міжнародників у західних виданнях, які ставили під сумнів справедливості судового процесу, оскільки Україна є стороною збройного конфлікту, а будь-який українець є жертвою війни; кваліфікацію українських суддів; наявність достатнього часу для розгляду справ з огляду на перевантаженість суддів у зв'язку з неукмплектованістю майже на половину тощо [8, с. 26].

Будучи прикладною наукою, криміналістика покликана вирішувати завдання, що виникають у боротьбі із воєнною злочинністю, актуальним напрямом її розвитку є: науково-практичне освоєння цифрової (віртуальної) реальності. Це стосується, по-перше – актуалізації існуючих та розробка нових криміналістичних технологій виявлення, розкриття, розслідування та попередження кримінальних правопорушень; друге – розвиток криміналістичних знань, а також удосконалення кримінальної процесуальної форми їх застосування.

Цифровий формат збору інформації значно прискорює процес розслідування. Цифровізація – це перетворення інформації на цифрову форму, коли має місце заміна аналогових (фізичних) систем збору та обробки даних технологічними системами, які генерують, передають та обробляють цифровий сигнал, що веде до зниження витрат, до появи нових інформаційних можливостей. Широке застосування цифровізації при криміналістичному забезпеченні розслідування воєнних злочинів переважно спрямовано на накопичення інформації на початкових етапах розслідування, які більше характеризуються перенавантаженням інформації, а не її перевіркою і, тим більше, оцінкою. Це стосується, крім вищезазначеного: а) отримання інформації з камер відеозпостереження, мобільних пристроїв; б) отримання інформації з персональних пристроїв фізичних та юридичних осіб, з серверів та інших накопичувачів інформації; г) отримання інформації з радіочастотних ідентифікаторів, GPS-трекерів, натільних датчиків, стаціонарних та мобільних вимірювальних пристроїв з використанням систем геопозиціонування, відео спостереження та позиціонування; д) отримання інформації з мережевих сервісів, що встановлює голосовий та відеозв'язок між комп'ютерами через інтернет, такі як, Skype, WhatsApp, Viber, Telegram та інш; е) отримання інформації з банківських систем на відповідних цифрових носіях (SD-диски, флеш-картки та ін.); е) отримання інформації від операторів зв'язку щодо деталізації абонентського зв'язку та встановлення місцезнаходження абонента з геолокації та багато іншого, оскільки джерела цифрової інформації залежать від розвитку цифрових технологій в світі.

В подальшому ця інформація надасть можливість в порядку провадження слідчих (розшукових) дій призначити та провести експертизи, що значною мірою охопить процес її перевірки та оцінки, отриманої з цифрових технологій з перетворенням її на доступні для розуміння відомості.

Отже, наявність попередньо зібраних матеріалів дозволяє правоохоронним органам сфокусуватися на аналізі доказів та їх систематизації. Це сприяє зменшенню термінів досудового розслідування та підвищенню його якості. Захист інформації та конфіденційність для осіб, які надають дані, є ключовими перевагами ресурсу. Учасники процесу можуть бути впевнені, що їхні свідчення не стануть відомими стороннім особам, що знижує ризики репресій або залякування з боку окупантів. Це особливо важливо в умовах воєнного стану.

Однак, незважаючи на значні переваги використання цифрових технологій у розслідуванні воєнних злочинів, національне законодавство лише частково відповідає міжнародним стандартам.

Проблеми, з якими стикається Україна: 1) нечітка класифікація воєнних злочинів в КК України; 2) відсутність чітких механізмів взаємодії між національними органами правопорядку та міжнародними установами; 3) нестача кваліфікованих фахівців із досвідом розслідування злочинів такого типу; 4) недостатня координація між слідчими та прокурорами різних підрозділів. Недостатня координація між слідчими та прокурорами різних підрозділів створює низку інших проблем, таких як втрата матеріалів кримінального провадження через чисельні ланцюжки їх передання між підрозділами різних рівнів та різних органів, що негативно впливає на ефективність кримінального переслідування [8, с. 25].

У ході розслідування воєнних злочинів роль огляду місця події, безсумнівно, важлива, оскільки при його проведенні може бути зафіксована слідова інформація, яка вказує на вчинення саме воєнних злочинів, які полягають у порушенні звичаїв та законів війни, задокументувати їх наслідки. Забезпечення безпекової складової є обов'язковою умовою проведення перевірок на місцях під час розслідування воєнних злочинів, оскільки безпека життя та здоров'я всіх учасників оперативно-розшукових дій є першочерговим. Тому на етапі підготовки важливо скерувати поведінку всіх учасників на місці, особливо у разі загрози повторного обстрілу. Крім того, необхідно учасників огляду місця події забезпечити засобами індивідуального захисту (бронежилетами, шоломами, респіраторами, дихальними масками, спеціальним одягом, бахілами, рукавичками тощо). Найголовніше, що за наявності тактичного ризику потенційної загрози життю та здоров'ю учасників огляду варто розглянути можливість перенесення процесуальної дії чи зменшення кількості учасників (наприклад, без залучення понятих) або використання дистанційно керованих роботів [10, с. 334].

Учасники досудового розслідування воєнних злочинів стикаються зі значними загрозами, які впливають як на їхнє особисте життя, так і на професійну діяльність. Однією з основних проблем є ризик фізичної розправи або залякування з боку осіб, які зацікавлені у приховуванні злочинів. Такі дії можуть бути спрямовані не лише на слідчих чи прокурорів, але й на свідків, експертів та інших учасників процесу. Окрім фізичної загрози, значним викликом є психологічний тиск, який виникає через роботу з травматичними матеріалами, що може призвести до емоційного виснаження або навіть професійного вигорання. Також учасники стикаються з ризиком інформаційних атак, спрямованих на дискредитацію їхньої репутації або підрив довіри до системи правосуддя. Особливу небезпеку становлять кібератаки, що можуть призвести до витоку конфіденційної інформації або втрати доказів. У воєнний час ця загроза посилюється, оскільки зловмисники активно використовують технології для перешкоджання розслідуванню. Крім того, учасники процесу нерідко опиняються під моральним тиском суспільства, яке очікує швидких результатів, що може спонукати до прийняття поспішних рішень на шкоду якості розслідування. Усі ці фактори вимагають від системи правосуддя додаткових заходів для забезпечення захисту, підтримки та безпеки учасників досудового розслідування. Захист свідків та інших учасників процесу вимагає створення ефективних програм безпеки, зокрема тимчасового переселення, зміни ідентичності та психологічної підтримки.

Для підвищення ефективності досудового розслідування воєнних злочинів доцільним буде: 1) внесення змін до Кримінального кодексу України з метою чіткого визначення складів воєнних злочинів; 2) регулярне навчання слідчих і прокурорів із залученням міжнародних експертів; 3) укріплення взаємодії з МКС та іншими міжнародними організаціями для обміну досвідом і спільного розслідування; 4) розробка програм безпеки та підтримки для свідків, потерпілих та працівників правоохоронних органів.

Висновки. Розслідування воєнних злочинів є важливим інструментом для забезпечення справедливості, відновлення прав потерпілих і притягнення до відповідальності осіб, причетних до порушень міжнародного гуманітарного права. Воно сприяє зміцненню верховенства права та запобіганню повторенню таких злочинів. Українське законодавство, хоча й передбачає базові механізми розслідування воєнних злочинів, потребує вдосконалення. Недоліки включають нечітку класифікацію злочинів, відсутність узгодженості з міжнародними стандартами, недостатню підготовку слідчих та прокурорів, а також слабкий захист учасників процесу. Працівники правоохоронних органів, свідки та потерпілі стикаються з численними фізичними, психологічними та соціальними ризиками. Забезпечення їхньої безпеки та належної підтримки є ключовим завданням для української системи правосуддя. Інтеграція міжнародного досвіду та співпраця з такими організаціями, як Міжнародний кримінальний суд, є критично важливою. Це дозволяє підви-

щити якість розслідувань, адаптувати найкращі практики та забезпечити відповідність процесу міжнародним стандартам. Усунення існуючих прогалин у національній системі та гармонізація українського законодавства з міжнародними стандартами сприятимуть ефективності досудового розслідування воєнних злочинів, забезпеченню справедливості та формуванню довіри до правової системи України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III (ред. від 21.11.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 12.12.2024).
2. Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 Про введення воєнного стану в Україні. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення 12.12.2024).
3. Європейська конвенція про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів від 25.01.1974. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_125#Text (дата звернення 12.12.2024).
4. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду від 17.07.1998 (ратифікація 21.08.2024). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення 12.12.2024).
5. Женевські конвенції. URL: <https://warcrimes.gov.ua/sources.html> (дата звернення 12.12.2024).
6. Від початку великої війни зареєстровано 133 тисячі воєнних злочинів росіян. URL: <https://ukr.radio/news.html?newsID=104921> (дата звернення 12.12.2024).
7. Дуфенюк О. Розслідування воєнних злочинів в Україні: виклики, стандарти, інновації. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*, 2022. № 1. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/5150/1/1771-Article%20Text-2060-1-10-20220801.pdf> (дата звернення 12.12.2024).
8. Козьменко А., Лебідь В. Крапивін Є. Міжнародні злочини в Україні: огляд національного розслідування та судової практики. *Українська Гельсінська спілка з прав людини*, 2023. URL: https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2023/09/International_crim_ukr_A4-DLYA-ONLAYN-PUBLIKATSIYI-3.pdf (с. 24) (дата звернення 12.12.2024).
9. Кравчук О. Досудове розслідування воєнних злочинів. *Вісник КПП ім. Ігоря Сікорського*. URL: <https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/892d25fc-58e5-464b-886d-a3cf651915b7/content> (дата звернення 12.12.2024).
10. Тимошко В.В. Процесуальні та тактичні особливості проведення огляду під час досудового розслідування воєнних злочинів. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2023. № 3 (30). URL: <https://vca.univd.edu.ua/index.php/vca/article/download/121/119/129> (дата звернення 12.12.2024).
11. Фіксація воєнних злочинів warcrimes. Офіс Генерального прокурора. URL: <https://warcrimes.gov.ua> (дата звернення 12.12.2024).